

П. Ф. НЕМЕШ

**ІНСТИТУТ ВІДВОДУ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ
НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ПЕРІОД НЕПУ**

Розглядається становлення та розвиток інституту відводу в цивільних справах у період нової економічної політики, яка започаткувала впровадження в радянській економіці ринкових засад.

Ключові слова: економічна політика, ринкові засади.

Рассматривается становление и развитие института отвода в гражданских делах в период новой экономической политики, которая положила начало рыночным отношениям в советской экономике.

Ключевые слова: экономическая политика, рыночные отношения.

In this article the author examines the institute of challenge' emergence and development o in civil cases during the period of new economic policy that marked the beginning of market relations in the Soviet economy.

Key words: economic policy, market relations.

Без знання історії не можна розуміти проблеми сучасності. До розуміння сутності будь-якого правового явища можна підійти різними шляхами. Одним з таких шляхів є вивчення еволюції розвитку даного правового явища. Ось чому, коли порушується питання про сутність сучасного інституту відводу в цивільному судочинстві, її неможливо пояснити повністю без усвідомлення процесів становлення цього інституту на українських землях. Адже в процесі еволюції інститут відводу цивільного судочинства формував певні визначальні риси, які пояснюють закономірності його розвитку на сучасному етапі. Їх виявлення можливе через здійснення історико-порівняльного дослідження, в якому зіставлятимуться правові норми, які забезпечували інститут відводу в цивільній справі.

Нині не існує комплексного дослідження історії становлення інституту відводу. Досі вивчалися тільки його окремі аспекти, пов'язані з еволюцією відводу щодо окремих суб'єктів цивільного процесу. Зокрема, О. В. Науменков досліджував еволюцію правових норм, які забезпечували відвід суддів у цивільній справі¹.

У період НЕПу ситуація, в якій формувався інститут відводу в цивільних справах, кардинально міняються. Якщо до цього часу законодавець на нього не звертає уваги, то згодом він посідає чільне місце в системі процесуальних гарантій, покликаних забезпечити об'єктивне вирішення цивільної справи. В першу чергу це було зумовлено частковим відродженням ринкових засад у радянській економіці, що призвело до появи майнового обігу, забезпечення якого також проводилося за рахунок належного функціонування цивільної юрисдикції. Ось чому, враховуючи інтереси учасників цивільних відносин, був прийнятий не тільки Цивільний кодекс, але 30 липня 1924 р. Постановою Всеукраїнського Центрального виконавчого комітету УСРР був затверджений Цивільний процесуальний кодекс.

На відміну від сучасного ЦПК України, ЦПК УСРР 1924 року не містила окремої глави, яка б стисло вирішувала питання відводу судді та учасників процесу, тобто норми інституту про відвід розташовані у різних по змісту главах. Відсутність впорядкування у питаннях розташування правових норм, які регла-

ментують відвід у цивільному судочинстві, на практиці веде до дублювання нормативного матеріалу й ускладнює здійснення системного тлумачення відповідної норми закону.

Також слід відзначити, що теорія цивільного процесу періоду НЕПУ, як і в дореволюційній Росії, терміном «відвід» охоплювала не тільки власне відвід як засіб усунення упередженого суб'єкта цивільного процесу, але й як процесуально-правові заперечення проти позову. Зокрема, коментуючи ст. 102 ЦПК УСРР Ф. Шостя зазначає, що «відводи проти судді та нарзасідателів і відводи про непідсудність справи даному суду повинні бути заявлені до початку розгляду справи по суті...»².

Окрім судді та народних засідателів, відвід у цивільному процесі допускався стосовно свідків та експертів.

Ст. 102 ЦПК УСРР 1924 р. надіяла сторін правом заявити відвід суддям та народним засідателям. Характерним було те, що безумовних підстав для відводу даний ЦПК не називав. Зокрема, ст. 104 цього кодексу вказувала, що підставами відводу суддів може бути «зацікавленість у вирішенні справи» або «особливі відносини зі сторонами»³. На практиці під особливими відносинами розумілося наявність родинних зв'язків (але законодавчо взагалі не регламентувалася ступінь споріднення) зі стороною справи або її представником, відносини опіки зі стороною справи, наявність спору в іншому суді тощо. Г.Д. Риндзюньський, схвалюючи оціночний підхід ст. 104 у визначенні підстав відводу судді, зазначає, що такий суддя повинен всьому складу суду пояснити своє справжнє ставлення до справи, інакше це буде розглядатися як посадовий проступок, а в деяких випадках як корисний злочин⁴. Але на нашу думку, повна відсутність безумовних підстав для відводу судді неналежним чином гарантує інтереси сторін у цивільній справі.

ЦПК УСРР 1924 р. взагалі окремо на законодавчому рівні не вирішував питання порядку вирішення відводу, що заявлений судді. Г. Д. Риндзюньський вказував, що воно повинно вирішуватися всім складом суду та за участі судді, що відводиться⁵. Але крім цього упущення, на законодавчому рівні не було з'ясовано питання, як вирішувати відвід, що заявлений всьому складу суду. Ф. Шостя, коментуючи ст. 104 ЦПК УСРР 1924 р., посиляючись на циркуляри Верховного Суду РСФРР, зазначав, що відвід, який заявлений всьому складу суду, повинен вирішуватися тим самим складом суду (простою більшістю)⁶. Пояснюючи таку нормативну ситуацію Г.Д. Риндзюньський зазначав, що відвід трьох випадково об'єднаних суддів може мати місце тільки у виключній ситуації⁷. На нашу думку, малоймовірність можливості виникнення такої ситуації не виправдовує законодавця в тому, що він нормативно не вирішив, яка процедура вирішення відводу, що заявлений всьому складу суду.

Відвід свідків був можливий на тих самих підставах, що й відвід судді або народного засідателя – зацікавленість у вирішенні справи або наявність особливих стосунків між свідками та стороною справи (ст. 130 ЦПК УСРР 1924 р.). Наприклад, якщо позов пред'явлений до обласного театру, то працівник театру, що завдав своїми діями шкоди позивачу не повинен виступати свідком з боку відповідача⁸.

Особливістю правового статусу відведеного свідка було те, що він не притягувався до кримінальної відповідальності за відмову від надання свідчень.

Важливим було те, що відвід свідка у справі не був обов'язком суду, а тільки його правом. Навіть якщо зацікавленість свідка у справі всеж-таки буде підтвер-

джена, суд може допитати такого свідка, але при оцінці його показів встановлену інформацію про його зацікавленість суду потрібно буде взяти до уваги⁹. Щодо цього Ф. Шостя наводить приклад із судової практики, де свідком позивача по справі був його родич, але оскільки судом це було встановлено, то це не є істотним процесуальним правопорушенням, що має призвести до скасування рішення у справі¹⁰.

Таким чином, інститут відводу свідка на практиці фактично перетворився в те, що в одних випадках суди допускали свідків до участі у справі, встановивши їхню зацікавленість, а в інших відмовляли, надаючи можливість стороні, яка виставила свідка, за його допомогою підтвердити факти (наприклад, якщо свідок є очевидцем) Така непослідовність суду перетворювала можливість задіяти покази свідка на певну примху судді, що розглядав справу.

Щодо відводу судового експерта, то він відводився на тих підставах та в тому порядку, що й свідок (ст. 153 ЦПК УСРР 1924 р.)¹¹.

Можна зробити висновок, що інститут відводу в період НЕПу отримав своє законодавче закріплення, що було прогресивним у порівнянні з попереднім періодом, оскільки норми попереднього цивільного процесуального законодавства дане питання неналежним чином не вирішували.

1. *Науменков А.В.* Отвод судей в арбитражном процессе: Дисс. ... канд. юрид. наук. – М., 2002. – С. 82-100. 2. *Шостя Ф.* Гражданский процессуальный кодекс: Текст и практический комментарий: Практика Верховных судов УССР и РСФСР и литература по гр. процессу: по 1 ноября 1925 года / Под ред. и с предисл. А.И. Строева. – Х.: Юрид. изд-во НКЮ УССР, 1925. – С. 117. 3. Там само. – С. 118. 4. *Рындзюнский Г.* Техника гражданского процесса. Применительно к гражданскому процессуальному кодексу РСФСР / Предисл. Я.Н. Бранденбургского. – М.: Юридическое издательство НКЮ, 1924. – С. 80. 5. Там же. 6. *Шостя Ф.* Цит. работа. – С. 119. 7. *Рындзюнский Г.* Исполнение судебных решений: По гражданскому процессуальному кодексу РСФСР. – М.: Юридическое изд-во НКЮ. РСФСР, 1924. – С. 55. 8. *Шостя Ф.* Цит. работа. – С. 140-141. 9. *Ухвала* Цивільної Касаційної Колегії Верховного Суду УСРР від 25 травня 1925 р. у справі №499-25 // Гражданский процессуальный кодекс: Текст и практический комментарий: Практика Верховных судов УССР и РСФСР и литература по гр. процессу: по 1 ноября 1925 года. – С. 140. 10. *Шостя Ф.* Цит. работа. – С. 141. 11. Там же. – С. 152.